

ՄԱՐՏ

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

«Հնչակ» թերթը դատական վճիռ մը համեմատ անձի մը անհատական սեփականութիւնը նկատուելով Կոստանդնուքի անօրինական թերթը կը հրատա-րակուի ՄԱՐՏ անունով:

ՀԱՍՅԷ

M. FRANK

POST RESTANTE,

(ENGLAND)

LONDON.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ԵՒ

ՌՈՒՍԻՈՅ ԴԱՂԱՅԱԿԱՆ ՌԻԹԻԻՆԸ

Ա.

«Մարտ» ի նախորդ թիւով հրատարակեցինք Ռուսիոյ կառավարութեան պաշտօնական զեւարցումը որով յարգար կը կարգադրուէր Հայերուն հանդարտաբարոյ դատակարարին՝ իր ազդեցութեամբը չեղարացնել յեղափոխական բռնաժիւղներուն զործունէութիւնը: Այս յայտարարութիւնը միջազգային մամուլին ննջալիւս տուաւ թուրքիոյ բարե-նորոգումներու խնդրին մէջ ուստական նոր բաղադրականութեան մը հաւանականութիւնը: Ժամանակն է ամերիկայական իր մը աչքի առջև ունենալ, ազգային մարքին իր անաշխարհող, վերջին բարձր տարրական միջոցին Ռուսիոյ բաղադրականութիւնը հայկական խնդրին վերաբերմամբ:

* *

Երբ վեհաժողովը կը գումարուէր Պերլին, զօրավար Լօրէն-Մէլլիքով Պերլոյ Պարտաբարձարներն ներկայացուցին ներքին այցելութիւն մը տալով կ'ըսէր.

—Սրբազան հայեր, ձեր յոյսը կարեցէր Հայաստանից, մեր տերութեանը պէտք է նա:

Խորէն Դար-Պէլ կալիպոստ Պերլին երթալէն առաջ Բեկրպուրի զրոյնցաւ Հայկական խնդրին համար ուստական կառավարութեան բարեօրոգացում միջամտութիւնը հայցելու. իշխան Կորչաքովի ինչպէս նաեւ բաղադրական աշխարհին պատկանող հայ եւ ուստ անձնաւորութիւններու հետ ունեցած տեսակցութիւններէն կալիպոստին տպաւորութիւնը այն եղաւ թէ Ռուսիա, Հայաստանի ապագայ տէրը նկատուելով ինքզինքը, պիտի չի թողնար իր կազմութիւնը հայկական այնպիսի վարչութեան մը որ օր մը կարենայ գումարութիւններ յարուցանել ուստական ծրարողութիւններու իրագործումին:

Հայաստանի մասին Ռուսիոյ խորհուրդները թէեւ հանրաժանօթ, սակայն հայկական վիպագութիւններու նախաբան մը տալով չէր այս բաղադրական տեսութեան:

* *

Ռուսիա ընդունուած է թուրքիոյ բնական ժառանգորդը: Չարքեր սակայն տառնց սպասելու «հիւանդ մարդուն» մահուանը որ կրնայ շատ ուշանալ, ժամանակ առ ժամանակ ի հաշիւ այդ ժառանգութեան օսմանն հոգերէն:

մեծկալ բաժին մը կ'իրացնեն, թաղումի օրը ուրիշ ժառանգորդներու ալ երեսմը գումարացնելու եւ անոնց պահանջներուն եթէ ոչ բարձրութիւն շնչումը գոնէ զգալապէս տկարացումը վերացնելու նախահոգ իմաստութեամբ: Դարերէ ի վեր թուրքիա կտոր կտոր եղած է Ռուսիոյ ձեռքերէն եւ Ռուսիոյ օգտին, ուղղակի կամ անուղղակի: Բայց թուրքիոյ վեհ շարժում մը միշտ հեշտ ձեռնարկ մը չէ եղած, մանաւանդ վերջին ժամանակներս. թուրքիա բաժին բաղադրական բոլոր առումով ինքնատէր երկիր չէ. եթէ ոչ անաւանապէս սակայն իրապէս ննջալիւսութեամբ ըլլալով մեծ պետութիւններու գերիշխանութեանը, իր «վեհապետութիւնը» սահմանափակուած կը մնայ անանկ նեղ շրջանակի մը մէջ ուր կաշկանդուած չէ ոչ մէկ անկախ ազգ որքան ալ պղտիկ ըլլայ ան, օրինակ Սերպիան: Այսօր մանաւանդ այս «աւանապետութիւնը», իր բոլոր անպատահալութիւններուն հետ մէկտեղ, թուրքիոյ կ'երաշխաւորէ բաղադրական կեանքի եթէ ոչ անմահութիւն բայց զէթ հիւանդութեան եւ ի հարկին անպատահալ երկարա-կեցութիւն մը: Պետութիւններու հաւանութիւնը միայն կրնայ իրենցմէ մէկուն թողնալով թուրքիոյ վեհ պատե-րազմի հրատարակութեան, ու յաղթանակէն ետքը հաշուէր յարգարութիւնը ննջալիւսութեամբ է այդ պետութիւններուն վերին հսկողութեանը: Միջազգային օրէնքի կարգ անցած այս աւանապետութիւնը կը պարտաւորէ Ռուսիան զինուորա-կան զօրութեանը հաւատարմող, եւ թերեւ զայն իսկ գերա-զանցող, բաղադրական նախապարտաւորութիւննե-րու, թուրքիոյ հետ իր կողմէն մէջ գիւնադիտական յաղ-թանակի ապահովութեան համար:

Ռուսութիւնը վերջին պատերազմին նախապարտա-ւորութիւնները իրենց տեսակին մէջ պիտի մնան կատարե-լագործեալ օրինակներ խորապէս եւ նըրամիտ բաղադ-րականութեան: Պաշտպանական կոտորածներէն բրիտանիայ Եւրոպայի ընդհանուր զայրույթը խուսափելու, զրամա-կան աշխարհին թշնամութիւնը 1876 ի սնանկութեան պատճառաւ, երկրին տկարացումը ներքին ապստամբու-թիւններով ու սերպական պատերազմով, ամէն գիւրու-թիւն կ'ընծայէին Ռուսիոյ ներկայանալ իր բրիտանիա-կեան վերջապետն եւ բաղադրակրթութեան բողոքարկուն ի դիմաց Եւրոպայի:

Գումարագլին յաղթանակէն ետքը գումարուած վե-հաժողովը Ռուսիոյ համար եղաւ պարտաւորութիւն մը որուն տակը չէր կրնար ընկճուած մնալ: Բայց եթէ Ռուսիա Պերլինի պարտաւոր իսկ չըլլար զարձեւալ պիտի շարու-նակէր այն վարաւոր բաղադրականութիւնը որ հակառակ պատահական յուսալարութիւններու միշտ գէպ ի յառաջ վազը մըն է եղած օսմանն հոգին վրայ: Արեւմտահեղ կոիւնքէ ետքը ամէն անգամ որ Ռուսիա կը հաշտուի թուրքիոյ հետ, պատերազմը չէ որ կը վերջանայ այլ ճա-կատամարտ մըն է որ կը դադրի, վաղը ուրիշ ճակատա-մարտ մըն ալ մղուելու պայմանով. Ռուսիոյ եւ թուրքիոյ միջեւ երբեք խաղաղութեան վերջնական զաշնագրեր չէ որ կը ստորագրուի, այլ սոսկամանակեայ զինադադար մը որ օր մը չէ օր մը պիտի վերջանայ: Երբ այդ «վաղը», երբ այդ «օրը». հիմա, ամառ, բամբ, յիսուս տարին, ճիշտ ու ճիշտ թուականը ոչ ոք կրնայ գուշակել, բայց այդ օրը պիտի հասնի: Ռուսիա պէտք է այդ օրուան պատրաս-տուի, կամ աւելի շիտակը՝ պէտք է ինք պատրաստէ այդ օրը. ուստի խաղաղութիւնը թուրքին հետ կ'ընկուի յա-շարք օրը Ռուսիա կը ձեռնարկէ ապագային պատրաս-տուի: Գոյնած Եւրոպան ուսկից կրնայ ապահով ընթա-նալ: Թշնամին միշտ այն թուրքը, անփոփոխելի, չխրատ-

ուող թուրքը, «ոչ մէկ բան մտցող, ոչ մէկ բան սորվող» թուրքը. ուրեմն Ռուսիա ալ կրնայ նոյն թուրքին վեհ զործադրել նոյն միջոցները որոնք միշտ յաջողած են:

* *

Սան-Սթեֆանոյի զաշնագրին ստորագրուած օրը իսկ Ռուսիոյ կառավարութիւնը վերադարձաւ իր թրքալործան բաղադրականութեան, որուն յամբնութեան բայց միշտ յա-նաջնաղաց զործադրութեան ծրագրերը իր գլխաւոր գծե-րուն մէջ ամէն տեսն կազմ եւ պատրաստ է, ինչպէս զրացի պետութեան վեհ ո՛ր է պատահականութեան հա-մար հետադարձ սպալակողութիւնը ռազմագիտական յատա-կազմը: Բրիտանիայ ողջակէզներու կոյտ մը՝ օսման-կան վարչութիւնը բարոյապէս «օրէնքը դուրս» հոգակել տալու համար, տնտեսական բանաւոր՝ երկրին նիւթական զօրութիւնը հիւծելու համար, ահա ինչ որ նորէն պէտք էր Ռուսիոյ սրապէս զի սուլթանները ուժով իր, խելակո-րոյս փողին ձարերու ոտքին տակ:

Եւրոպական թուրքիոյ բրիտանիաներու թշուառու-թեան բաղադրական արգասաբեր հողը այլ եւս իր կեն-սունակ ուժը կորսնցուցած կրնար համարուիլ Յունաստա-նի, Ռումանիոյ, Սերպիոյ, Պաշկարիոյ ազատագրու-թեամբ: Այսին կալիպոստ սահմանադրութիւն վրայ կար երկիր մը, բաղադրական մեքենայութիւններու մէջ տակա-ւին անարատ երկիր մը, որուն բրիտանիայ ժողովրդին թշուառութեան անչափութիւնը եւ յուսալարութեան մե-ծութիւնը Ռուսիոյ բաղադրական ռազմապարզանքներուն կ'ե-րաշխաւորէին յաջողութեան խոստումներով պատարուն հակաթրքական յատակագիծ մը:

Բեկրպուրի կառավարութիւնը թրքահայատակ հայ ժողովրդին կացութիւնը իր բաղադրական ձեռնարկներուն ամենանպաստաւոր մէկ կողմէն համարած էր միշտ, բայց ազդեցութեան այդ «զրամագլուխը» անխու կը պահէր. «ամէն բան իր տեսնին»:

Հայ ազգին համար կենսական կարեւորութիւն ունե-ցող տեղեկագիր մը, մօտաւորապէս 30-35 տարի առաջ թիֆլիսէն Բեկրպուրի զրկուած, մանրամասնօրէն պար-զած է այն բոլոր «օգուտները» զոր օր մը Ռուսիա պե-տի կարենայ բաղել Հայաստանի վիճակէն: Կալիպոստան փոխաբայութեան գլխաւոր մէկ պաշտօնատարը, Նիկո-լայէ Պառոնը, Ռուսիոյ ներքին զործերու նախարարու-թեան զրկած է այդ տեղեկագիրը որուն մէջ պարզած է Հայոց կաթողիկոսին միջոցաւ թուրքիոյ հայերը բողոք-վին ուստական ազդեցութեան ննջալիւս ծրագրերը: Նի-կոլայէ Պառոնը խորագրին նկատողութիւններով կը պար-զէ կաթողիկոսին ընտրութիւնը թրքահայաստանի նա-հանգային պատգամաւորութիւններով կատարել տալու օ-գուտները: Թուրքիոյ հայ ժողովուրդը իր ցաւերուն մար-մնացում եկեղեցական մը պիտի բազմացնէ իշխանի ա-թուր, իր բոլոր յոյսը կ'ընդունանք Ռուսիոյ կայսեր մօտ այդ կաթողիկոսին «ամենահոգ եւ ամենազգեցիկ» բարեխօսութեանը վրայ. այդ յուսալարութեան շնորհիւ ուստական կառավարութիւնը պիտի կարենայ իր արեւուն մէջ պահել հայերը եւ զանոնք զործածել ինչպէս իրեն հաճոյ թուի:

Այդ համբաւաւոր տեղեկագրին թարգմանութիւնը տասերկու տարի առաջ բարեգէպ գիտուածով մը հրատա-րակուեցաւ Կ. Պոլսոյ «Արեւիկ» օրագրին մէջ, ուր 12 սինակ ամբողջապէս զրաւեց, ամենակարեւոր կէտերու յատաւումով սակայն: Պոլսոյ թերթ մը չէր կրնար անփո-փոխ հրատարակել Հայաստանի թրքական վարչութիւնը

նկարագրող պատկերները, եւ այդ վարչութեան Ռուսիոյ քաղաքական շահերուն մատուցանելիք ծառայութիւնները պարզող խորհրդածութիւնները. առով մէկսեղ տեղեկաւ գրին նշանակութիւնը զգալապէս չտկարացաւ պարտաւորիչ կրճատումներէն:

Ուրիշ իրողութիւն մըն ալ:

Ռուսական պատերազմը վերջանալէն յետոյ Հայկական ստուարաթիւ գաղթականութիւն մը կը պատրաստուէր քրիստոնեայ բանակին ետեւէն երթալ. ռուսական իշխանութիւնը չթողարկեց այդ տեղափոխութիւնը, «Հայերէ «գաղթական Հայաստան մը սպառնալից համար Ռուսիոյ թէ՛ «քաղաքական թէ՛ պատերազմական շահերուն աննպաստ «նկատելով»» զօրավար Լազարէֆի յայտարարութիւնը տեղեկներն նստեցուց գաղթելու պատրաստուող Հայերը:

* *

Ռուսիոյ ծրարներուն յաջողութեանը կենսական պայմաններն մէկն էր Հայաստանի ընկճուած բնիկ՝ ու օտարամուտ տիրապետող ցեղերը իրարու դէմ բարուած պահել: Հանդամանքները 1878 էն ետքը շատ նպաստաւոր էին հայ եւ թիւրք տակաւնութեան բոլորքումին: Ռուսական զրօշակը երբ կը ծածանէր Հայաստանի վրայ եւ հոն ռուս բանակը հայ զօրավարներու հրամանատարութեան տակ յաղթանակէ յաղթանակ կը վազէր, հայ ժողովուրդը «քրիստոնեայ թագաւորին թուրին» սպասեց իր բազմադարեան շղթաներուն խորտակումը: Քաշուեցաւ այդ բանակը հայ աշխարհէն, իր ետին անօգնական ձգելով լըքուած քրիստոնեան զրգուած սխալալ խոյան ձեռքը: Յուստիաբութիւն մը Պերլինի վեհաժողովը: Վիժում մը Սան-Սթեֆանո հայկական դիմումը որ կը ջնջէր «հաւատարիմ ազգի» տիպոսը. թրքական իշխանութիւնը այդ օրը կ'ըմբռնէր թէ հայուն «պանծալի հաւատարմութիւնը» միայն բարեպառնէ՝ առթիւ մը բացակայութեան բռնի պարտականութիւնը եղած ըլլալու էր: Հայը կանուխ վար առաւ իր դիմակը, ու մերկալանջ կը մնար թրքին թրին դէմ, ինքն անդէն: Աշխարհակալող ցեղը կը զգար թէ հինգ զարու տիրապետութիւնը զեռ իրեն չէր սպառնում վերջնական յաղթանակը:

Ռուսական քաղաքականութեան նպատաւոր կուսանք ինքնիրեն կը պատրաստուէր. բեկորաբերի կառավարութիւնը կրնար ձեռքերը ծալած միայն հանդիսատես մնալ, գեպրեմէն յարմար ժամուն օգտուելու պատրաստութեամբ: Ճշմարիտ քաղաքագիտութիւնը սակայն ակնդէտ սպասուելու մէջ չէ կայանար. քաղաքագետը ինք պէտք է վազէր գեպրեմէն կամ հակ տնայ բնթագրին ուղղութեան: Որքան որ ալ հայ եւ թիւրք մարանչում մը 1877-78 ի ռուսեթիւրք պատերազմին անխուսափելի հետեւանքը թուրք բայց եւ այնպէս ներքի կը նսեւ քաղաքագիտական հետաետեթիւն կնթագրել թէ՛ հայ եւ թէ՛ թիւրք ժողովուրդին գեկափարէններուն մտքին մէջ: Ու արդարեւ թիւրքիս կ'ունենար նոր վարչութիւն մը որ, անցեալէն թերեւ խրատուած, մտածէր թէ մտեանդութիւնը քաղաքագիտական իմաստութիւն չէ, եւ ոչ ալ սխալաշէթիւնը բարեբար խորհրդական. զգար թէ քրիստոնեաներու վրայ ճշունք աղետաբեր եղաւ օսմանեան կայսրութեան, եւ բնականաբար միեւնոյն գրութեան շարունակութիւնը միեւնոյն տղաները պիտի արտադրէր երկրին: Հանելուկ մը նոր սուլթանը, որ գուցէ կայսրութեան բոլոր ժողովուրդներուն սիրահցող միաբանութեան եւ շահերու համաբաշխութեան մէջ միտաւոր կործանուած երկրին վերականգնումն ու փրկկութիւնը: Ու միւս կողմէն, թիւրքիոյ հայերուն առաջնորդները, որոնցմէ սմանք խեղացի եւ ազնիւ ազգասէրներ, թրքական վարչութեան մտերիմ բարեկամներ եւ անոնց հետ ոչ թէ գողակցութեան այլ գաղափարի համաձայնութիւններով կապուած, կրնային անոնց առաջնորդել հայասիրական ուղղութեան մը, ցոյց տալով հայահալած բաղաբականութեան վտանգները թիւրքիոյ ապագային համար. ու երկրին ինչ ուժ, զօրութիւն, հարստութիւն չէին խոտանար հայ ազգին խելքը, տակնուվերել, բազմազգի մի յատկութիւնները եթէ միայն հայուն ազգային պահպանումն ու բարգաւաճումը երաշխաւորուած ըլլային: Ժողովրդական Պատրիարք մը, որպիսին էր Ներսէս, կրնար

միջնորդ հանդիսանալ հայ եւ թիւրք համաբաշխութեան քաղաքականութեան, եթէ իր դէմը դանկը թիւրք Պայսթ մը:

Կասկածներ էին այս ամէնը, ենթադրութիւններ որոնց իրականացումը աւելի անհաւանական էր քան թէ հաւանական, բայց եւ այնպէս ռուս քաղաքագիտութիւնը ամենաթիւրեւ կասկածն իսկ չէր կրնար արհամարհել: Հայուն ու թիւրքին միջեւ կրակը արծարծուն, անշէջ պահելու եւ տեւէ եղաւ: Օր մը ինք պիտի գար հրդեհը մարելու, այդ գիտէր. այդ օրը այրած, աւերած, խանկրած երկիր մը պիտի դանկը, այդ ալ գիտէր. բայց եթէ թիւրքիոյ փճացումն ու Հայաստանի գրաւումէն առաջ «Հայերէ գաղթական Հայաստան մը» կրնար աննպաստ համարուել Ռուսիոյ շահերուն, սակայն Չարին կրնայր Սուլթանին գրել իրեն վրայ հանդիւած պահուն, «Ի հաշիւ ժողովրդական» բաժնի մը պահանջումի ժամուն, «Հայերով լեցուն Հայաստան մը» բաւարար կրնար համարուել «Հայերէ գաղթական Հայաստան մը»:

* *

Այս քաղաքական տեսութեան շրջանակը թոյլ չի տար մեզի պատմութեան մը ընդարձակութեամբ պարզել հայ ազգին նկատմամբ Ռուսիոյ քաղաքական ուղղութեան մանրամասնութիւնները. պէտք է բաւական համարինք զիտաւոր դէմը պարզել մէկ կամ երկու օրինակներով:

Հայուն եւ թիւրքին միջեւ տակաւնութեան ինքնածին պայմանները պէտք եղածին չափ ապահովել չհամարելով, ռուս գիւտագիտութիւնը միշտ ջանադիր եղած է ինք եւս զրգուծել առթիւներ հայթայթել: Թիւրքին բնականագիտութիւնը ստատկացնելու անսխալական միջոցներն մէկը համարուած է՝ հայը թիւրք իշխանութեան դէմ եւրոպացիին գաւակիցը ցոյց տալ: Զօրավար Խինաթիֆի Պաշուր գետ պանութեան միջոցին արդէն, երբ տակաւն մեր եւ Դրան յարաբերութիւնները այնքան լայնափնեղ բացուած չէին, այդ քաղաքականութիւնը կը գործադրուէր «գոհացուցիչ» արդիւնքներով: Գետագետը Ներսէս երբեք իր մօտ կը հըրաւրէր Ներսէս Պատրիարքը, հայոց պատկանող ո՛ր եւ ինչպիսի մը վրայ տեսակցելու համար, այցելութիւնը սակայն զիշերային ըլլալու ինչպանքով գետագետին կողմէն: Խինաթիֆի կ'ազգէր որ թիւրքերը չտեղեկանան Հայոց Պատրիարքին իրեն առած այցելութեանը «սրբալի գի զօր կասկածներով չթշտաման հայերուն»: Այցելութեան զիշերուն յաջող առտուն սակայն «Պատրիարք» լուրը կը հրատարակէր: Բարեկամայն զայրոյթ գետագետին կողմէն: Ու օր մը Ներսէս Պատրիարք բաւառեկեակ աղբիւր իմաւցաւ «Պատրիարք» իրաւունքն անձնաւորութիւնը. Խինաթիֆի ինքն իսկ: Գետագետական հրաւերներուն նպատակը թրքական զրգուծի առթիւ ալ էր միայն, ու այցելութիւններուն զիշերային խորհրդաւորութիւնը կրնար գետագետական մտադրութեան օգտակարապէս ծառայել:

Կ. Պաշուր Խինաթիֆեան գիւտագիտութիւնը պատերազմին ետքը կը շարունակուէր անդին Հայաստան, որ ռուսական բազմադններուն յաջողութեան զիտաւոր խաչնդուր կը ներկայանար թրքիւն: «Հայաստանի վշտեան մարմնացումը», ինչպէս թրքիւն հաշկած էր ինքզինքը պատրիարքական աթոռէն, եւրոպական մայրաքաղաքները ու Պերլին հաւաքուած քաղաքագետներուն տոջն արեւմտաթիւրք Հայաստանը մերկամարմին ցոյց տալէ յետոյ վերադարձած էր Պաշուր տիւր փորձաւորութեամբ: «Ամենքն ալ, Յոյնն ալ, Գարաւազցի ալ, Սեր-«պիտցին ալ մէջքներին մէյմէկ սուր կախած կայնէր էին «Վեհաժողովին գուր. եւ միայն կոտորած խաչը ձեռքս «բռնած էի, զիս միայն ճամբեցին» կը բարոյգէր երկեցիին բեմէն: Ու թրքիւն գիտէր թէ հայը գետ այդ սուրը չէր կրնար ձեռք առնել, ուստի Վաստուրական քաշուած կը ջանար խոհական քաղաքականութեամբ մեղմացնել հայ ժողովուրդին վրայ ծանրացող չարքները, կամ դոնէ նորանոր աղետներու բարգուծին առթիւներ չընծայել: Այսպէս թէ այնպէս հաշտ կ'ընթանար տեղական իշխանութեան հետ, եւ հակառակ կուսակալ Հասան փաշայի հակահայկական վարչութեան «Հայոց Հայրիկ»ը գոհուանութեան զիր մը ստորագրելով կը զրկէր Կ. Պաշուր իր բացակայութեան սուրին կը ջանար «տեղեկելով» շա-

հիլ թիւրքը: Իսկ իր բարոյական անհուն ազդեցութեամբը Հայրապետը Հայուն եւ Գիւրտին միջեւ քաղաքային պատերազմներուն ջնջումին կամ գաղապէս տկարացումին կ'աշխատէր: Ռուսիոյ հաշիւներուն չէր կրնար ձեռնառու ըլլալ իր սահմանադրին մօտ հայաշատ ընդարձակ նահանգի մը մէջ այդ հաշտարար քաղաքականութեան շաշունակութիւնը, որուն ելքը գուցէ չափաւոր յաղթանակ մըն ալ ըլլար, ուստի Վանի ռուսական հիւպատոսը այդ քաղաքականութիւնը ապարդիւն հանելու հրահանգ տաւցաւ: Հիւպատոսին բոլոր ջանքը եղաւ անիկ ետքը թրքիւն հետը սաստկապէս կասկածել ընել թիւրք իշխանութեան աչքին, ու անոր Վանէն հեռացումը արագել: Հիւպատոսը թրքիւնին հետ իր բարեկամութեան ցուցամուրթեամբը կրնար սքանչելապէս զիւրացնել ստացած հրահանգին զործադրութիւնը: Թրքիւն կը մնար զգուշաւոր եւ հիւպատոսէն հեռու, բայց հիւպատոսը ինք կը փութար շտայլել իր «բարեկամութեան» այցելութիւնները. Թրքիւն թաւարկը նշմարելու համար պէտք եղածէն աւելի խորագէտ, սակայ կը հեռանար Վանէն, խոյս տալու համար այդ վրտանդաւոր այցելութիւններէն. բայց ուր որ ալ երթար, Վարազ թէ այլուր, հոն կը գտնէր անխուսափելի հիւպատոսը: Թիւրք իշխանութիւնը որ իր կուրսութեանը մէջ երբեք չի կրնար իր ճշմարիտ բարեկամները զանազանել իր թշնամիներէն, բանուեցաւ ռուսական ծուղակին մէջ, ու Հայաստանէն տարագրեց այն եկեղեցականը որ հանգարտութեան պահպանումին զօրաւոր պաշտպանն էր:

Մէկ կողմէն հայ ժողովուրդը եւ միւս կողմէն թիւրք կառավարութիւնը ու իսլամները իրարու դէմ աւելի զրգուելու քաղաքականութիւնը ընդարձակ սահմանի մէջ գործադրուել սկսաւ պոտեւրազմէն անմիջապէս ետքը: Կարսի նահանգային վարչութեան կրնացոյցին մէջ տարեկան գումար մը յատկացուեցաւ «Հայաստանի ռուս գործակալութեան» համար: Գործակալներու պաշտօնն էր, եւ է մինչեւ հիմա, շրջագայելով Հայաստան տեղացի ժողովուրդներուն մտքին ուղղութիւն տալ, ռուսական տեսակէտներու համեմատ լրգրումը ռուս հիւպատոսարանը կեդրոնաւոր մը պարձաւ: Թիւրքիւն վտանգելու ձեռնարկներուն. ընդհանուր հիւպատոս զօրավար Տէնէթ արթուն հսկողութեամբ կը հետամտէր հայերուն գծողութեանը զօր աւելի եւ աւելի կը ջանար սաստկացնել, կը հակէր ուրուագծուող յեղափոխական ձգտումներուն սրնց ձեռքի տակէ, առանց հայերուն զգացնել տալու, ուղղութիւն կուտար կըցածին չափ իր գործակալներուն միջոցաւ: Միեւնոյն տուն հիւպատոսը իր աշխարհ զօրծնելութիւնը կը տարածէր իսլամներուն, բիւրաւորուն եւ թրքական իշխանութեան վրայ որոնց ամէն տեսակ քաջաբերանը կը շտայլէր իրենց հակահայկական եւ հակաթրքաւորական ձեղտումներուն ու ձեռնարկներուն մէջ:

Բեկորաբերին ստացուած հրահանգներու գործադրութեան համար կառարեալ ներդաշնակութեամբ կը գործէին Կարսի նահանգային վարչութիւնը, Հայաստանի ընդհանուր հիւպատոսութիւնը իր մասնաճիւղերովը, եւ Կովկասի կառավարչապետութիւնը:

Կովկասի իշխանութիւնը կը թոյլտարէր ռուսահայտակ հայերուն գէպ ի սահմանադրուի գիմումը թրքահայտակ հայերուն նպատակու նպատակաւ: Ո՛չ անիկեւ քաջաբերութիւն սակայն, ո՛չ անցադէթի արդիւր: Միայն «մասնեւ մէջէն գիտել», այս էր հրամանը: Իշխանութիւնը անպար կը մնար ռուսական օրէնքներու եւ ձգտումներու դէմ մեղանշողներուն. այսպէս օրինակի համար Կուկանեան իր բանի մը ընկերներովը ձեռքաւարեցաւ ու գտաւադարաւեցաւ վտանգի փոխանակ թրքական հուրին վրայ բերաւ սպաննելու սպաննած էին ռուսական հուրին վրայ:

Թիւրքիոյ հետ իր ունեցած քաղաքական նկատումներուն պատճառաւ ռուսական կառավարութիւնը զգուշաւոր կը շարժէր, ու նախամեծար համարեց հակաթրքական ճամբարը պարսկական սահմանադրին վրայ հաստատել. պարսիկ իշխանութեան հրահանգ արուեցաւ չնդել իր հուրին վրայէն թիւրքիոյ դէմ գործող հայերը:

Սոխոյ մէջ գործադրուած քաղաքականութեան շարունակութիւնն էր Կ. Պաշուր ռուսական գետագետտան արտակարգ հոգածութիւնը թիւրքիոյ մէջ թիւրքիոյ դէմ գոր-

ծող առաջադասականներուն վրայ: Ամէն կողմացի հայ կըր-
նար ապահով ըլլալ թէ Պոլսի իր ձերբակալութիւնն ու
բանտարկութիւնը ամէն վտանգէ զերծ պիտի մնար, հան-
գստութեան պայմանները իրեն ապահովուելով: Մինչ
միեւնոյն գործին համար բանտարկուած թրքահայտակ
հայը բանտին մէջ ամէն տեսակ տառապանք կը կրէր ու
տանջանքներու կ'ենթարկուէր, ուստի հայտակ հայուն
համար ապահովուած էր առանձին սենեակ, ճաշ, թէյ,
ծխախոտ եւ սարսարկութիւն. ամէն օր Պ. Մարտինովի
իր խնամակալ կ'այցելէր աստիկանութեան դուռը եւ աշ-
քովը կ'ապահովէր առաջադասակ հայուն հանգըս-
տութեանը: Իսկ գործին աւարտուին վերջը երբ թրք-
քահայտակ հայը կը զրկուէր հեռաւոր բերդերը, ուս-
տի հայտակ հայը կը յանձնուէր ուսու գետապետու-
տան. իրր ձեւակերպութիւն այդ «գործիչ»ը կ'աքսու-
ուէր Ռուսիոյ էն սիրուն եւ էն գեղեցիկ քաղաքներէն մէկը
բիշ ժամանակի համար: Շատ քիչ առաջադասակ հայեր
չվայելեցին ուստական գետապետան պաշտպանութիւնը,
ինչպէս օրինակ Արտաւազդ սր Մարտինովեան խնամա-
կալութենէ ազատ մնաց, եւ 1893 ի ամբան ընդհանուր
մոտադրութիւն յետոյ չհամարձակեցաւ վերադառնալ Ռուսիո
սր դառն կենցաղավարութիւն մը կը պատրաստուէր իրեն:

Իսկ անպիսի ի. Պոլսոյ մէջ ալ ուստական գետապետ-
նապետը միշտ կարեւորութիւն կ'ընծայէր հայերուն որոնց
ընթացքին կը հսկէր: «Առաջնակարգ» համարուող հայեր
ուղղակի գետապետան արամադրութեան տակ գտնուած
են միշտ: Երբ 1883 ին հայազգի ազգամակ Պ. Չալոբէկի
Կ. Պոլսի գնաց Ռուսիոյ գետապետան իրր զինուորական
կցորդ, հոն իրեն հայրորդեցաւ ցուցակն այն հայերուն
որոնց հետ ապահովուել կրնար «մտերմօրէն» տեսակ-
ցիլ ու հազարակցել. այդ ցուցակը կը պարունակէր իօթը
անուն ամենքն ալ Գրան ժողովրդական մէջ գտնուող բարձ-
րաստիճան հայ պաշտօնատարներ ու զաւակները եւ Սթամ-
պուլի հրապարակին վրայ հանրածանոթ սեղանաւորներ
եւ վաճառականներ:

Այսպէս ահա ուստական կառավարութիւնը թէ՛ Հա-
յաստան եւ թէ՛ Պոլսի կը հսկէր ուղղակի սեր ազգային
մարքին եւ զգացումին ինքնածին շարժումներուն վրայ.
ասկայն զինաւոր թէ՛ անկեղծ հայրենասիրութիւնը ինչ-
քան ալ սխալներ ընէ բայց եւ այնպէս խոհեմութեամբ կը
յոտաջանայ, զգուշանալով անհետաւոր բազմաթիւութեան
թեմքը ու հապճեղ գործերով ազգին ապագան վտանգելէ,
եւ իր տեսակէտը միայն եւ միմիայն. հայկական շահերը
կրնան ըլլալ, ուստ կառավարութիւնը իր գործը ապահ-
վաբար տեսնելու համար ստեղծեց իսկ ուստական տեսա-
կէտներու համեմատ ուստական շահերուն ժողովոյ ձեւ-
նարկներ:

* *

Եւ հիմա սր ժամանակակից պատմութեան մէջ նմանը
երբեք չտեսնուած կատարածներով հայ աշխարհը արին-
լուայ է, ու հայաստան կիսակործան, ինչ պէտք է սպա-
սել «Արեւելի մէջ քրիստոնէական քաղաքականութիւնը
աւարածելու կաշաւ ունեցող» Ռուսիայէն. վերջին հարուա-
ծով մը մեղի անգունդին խորը պիտի գլորէ, թէ քաղա-
քական շահերուն պահանջումը աշակցութեան ձեռք
պիտի կարկառէ: Մեր երկրորդ յօդուածին կը պահենք
վերջին տարիներու պատմութեան աստիճանականութեամբ
պատասխանել այս հարցումներուն:

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Հնչական եւ Գաշնակցական կուսակցութիւններու մի-
ութիւնը կամ գրեթէ համերաշխ գործունէութիւնը թէ՛ երկու
կուսակցութիւններուն եւ թէ ընդհանուր ազգին փափաքն է:
Այս փափաքը գոհացնելու համար իր մէկ տարուան աշ-
խատութիւնները հաստատապէս համագիցին Հնչական
կուսակցութիւնը թէ՛ ո՛չ միութիւն եւ սչ իսկ համերաշխ
գործունէութիւն յուսով հնարաւոր է որքան ատեն սր Գաշ-
նակցական կուսակցութեան վարիչը միութեան խնդրին

մէջ ժընկել խմբակն է: Հնչական կուսակցութեան տե-
սութիւնները խմբագրական յօդուածով պարզելէ առաջ
պէտք է մէկ տարուան մեր ձեռնարկներուն համարա-
տուութիւնը ներկայացնել ազգին:

* *

Հնչական Ընդհանուր Ժողովը երբ 1896 օգոստոսին
գումարուեցաւ Լոնտոն, նկատուեցաւ առաւ յեղափո-
խական երկու մարմիններու միութեան խնդիրը: Նոյն մի-
ջոցին Ժողովը ընտրած էր առժամեայ վարչութիւն մը որ
պիտի պաշտօնավարէր մինչեւ հիմնական կանոնադրին
քուէարկութիւնը եւ նոր վարչութեան ընտրութիւնը: Ընդհ-
ժողովը այդ առժամեայ վարչութիւնը արտօնեց անմիջա-
պէս բանակցութեան մասին Գրոշակի խմբագրութեան հետ
միութեան խնդրին համար. առժամեայ վարչութիւնը հե-
տեւեալ նամակը գրեց «Գրոշակ»ի խմբագրութեան:

Լոնտոն, 12 սեպտեմբեր, 1896

Ազնիւ հայրենակիցներ,

Ներկայ պարագայի մէջ սր հայկական խնդիրը եւ
յեղափոխական գործը աւելի լուրջ քննութեան առնելու
եւ աւելի կանոնաւոր ուղղութեան հետեւելու պէտքը զգալի
եւ դաժ է, եւ երբ ընդհանուր հայութեան մէջ ամէն կողմէ
կարծիքի հոսանք մը սկսած է երեւան դալ թէ, յեղափո-
խական կուսակցութիւնները գործին օգտին համար այլ
եւս պէտք է սր կամ միութեամբ կամ համերաշխ գոր-
ծակցութեամբ ձեռք ձեռքի տալով աշխատին, այս պարա-
գային մէջ, կ'ըսենք, առհասարակ ամէն անկեղծ յեղա-
փոխականի պարտականութիւնն է ուղղորդութեան առնել
այն կենսական խնդիրը կարելի եղած միջոցներով: Ուս-
տի Հնչական յեղափոխական կուսակցութեան ընդհ. ժո-
ղովը, որ գումարուեցաւ Լոնտոն, հայ յեղափոխական
ուժերու այս կամ այն եղանակով համախմբումը կամ
համագործակցութիւնը օգտակար եւ կարեւոր նկատելով
արտօնեց առժամեայ վարչութիւնը, առանց յապաղելու եւ
մեր նոր կազմակերպութեան գործին ամբողջացման իսկ
չսպասելով այժմէն բանակցութեան մասին ձեզ հետ,
հասկնալու համար թէ այս խնդրոյն մասին ինչ էն հայ
յեղափոխական Գաշնակցութեան հայեացքն ու տրա-
մադրութիւնները, եւ թէ ինչ եղանակով կարելի կը լինի
երկուստեք պաշտօնական հանդամանք ընծայել տեղի ու-
նենալիք բանակցութիւններուն:

Հնչ. Յեղ. Կոկ. Առժամեայ Վարչութիւն
(Ստորագրութիւններ)

Այս նաւակին հետեւեալ պատասխանը ստացուեցաւ.

Ժընկէլ, 23 սեպտեմբեր, 1896

Յարգելի հայրենակիցներ,

Ստացանք ձեր նամակը, որով զիմում էք մեզ բա-
նակցելու համար: Ձեր շօշափած խնդիրները միութեան
կամ համերաշխ գործունէութեան մասին շատ մօտ են
թէ մեր եւ թէ մեր ընկերների որտե՛ն, շատ կը ցանկա-
նայինք, որ մի սրտ իւրաքանչեւ քանք վերջ ի վեր-
ջայ եւ մի համախմբութիւն մեր բոլոր յեղափոխական ուժերը:
Սակայն անցիտի գործը ի նկատի ունենալով, մենք մաս-
նաւորապէս շատ կը փափաղինք, որ կանոնաւոր բա-
նակցութիւններն սկսուին այն ժամանակ, երբ զուրկ վերջ-
նականապէս կազմակերպուած կը լինէր եւ հրապարակ-
րէն կը յայտարարէր Հնչական կուսակցութեան մէջ տեղի
ունեցած փոփոխութիւնների մասին:

Իսկ առ այժմ մենք պատրաստ ենք իւրաքանչեւ բո-
ւոյ բանակցել ձեզ հետ մասնաւոր կերպով եւ ծա-
նօթանալ փոփոխութեանը:

Խմբագրութիւն «Գրոշակ»ի

* *

Հնչական Ընդհ. ժողովը իր աշխատութիւնները
վերջացուցած պահուն, յանուն կուսակցութեան քուէար-
կեց Գաշնակցական կուսակցութեան հետ միութիւնը. եւ
իր ընտրած կեղծոնական վարչութեան լիազօր իշխա-
նութիւն տուաւ միութիւնը ընել ինչ պայմաններով սր
օգտակար կը սեպէ:

Նորընտիր կեղծոնական վարչութիւնը պաշտօնը
ստանձնելէն քիչ յետոյ խորհեցաւ կուսակցութեան կեղ-
ծոնավայրը տեղափոխել Ժընկէլ, ուր նաեւ կարելի էր մօ-
տէն բանակցել Գաշնակցական կուսակցութեան ներկա-
յացուցիչներուն հետ ալ: Քաղցին յարաբարութիւնները
քննելու համար վարչութեան ատենապետ Պ. Սլավադը-
եան գնաց Ժընկէլ. հոն գաշնակցականներէն ոմանց հետ
տեսնուելով կը յայտարարէ թէ՛ «բանակցութեան համար
մօտերս պատուիրակներ պիտի գան ձեր մօտը»: Պ. Ս-
տենապետը հարկ չէր տեսած տեղափոխութեան դիտաւո-
րութիւնը անմիջապէս յայտնել, բռնի որ վերջնական ու-
րոշում չէր տրուած: Եւ արդարեւ ուրիշ պաշտօնակից մըն
ալ Ժընկէլ երթալով միասին քննեցին Չուիցերիոյ յարմա-
րութիւնները եւ տեսան թէ այդ երկիրը չի կրնար Լոնտո-
նի պէս օգտակար կեղծոնատեղի մը ըլլալ: Իրենց վերա-
դարձէն յետոյ կեղծոնական վարչութիւնը ձեռնարկեց
պաշտօնական բանակցութիւններ կատարելու, ուստի եւ
հետեւեալ հրաւիրագիրը իրենց Գաշնակցական կուսակ-
ցութեան, «Գրոշակ»ի խմբագրութեան միջոցաւ:

Լոնտոն, 28 նոյեմբեր, 1896

Հայ Յեղափոխական Գաշնակցութեան
Չեանհաս Մարմիններուն

Յարգելի հայրենակիցներ

Հնչական վարչութեան առժամեայ կեղծոնական
վարչութիւնը կուսակցութեան ընդհանուր ժողովին որո-
շումին համաձայն, 12 սեպտեմբեր 1896 թուակի պաշ-
տօնադրով մը զինեց հայ յեղափոխական Գաշնակցու-
թեան, յեղափոխական երկու կազմակերպութիւններու մի-
ութեան կամ համերաշխ գործակցութեան մասին փա-
փաք յայտնելով:

Հայ յեղափոխական գաշնակցութեան օրկան «Գրո-
շակ»ի խմբագրութիւնը պատասխանելով 23 սեպտեմբեր
թիւ նամակով մը յայտարարեց թէ այդ հրաւերին մէջ
շօշափուած գաղափարը գաշնակցութեան անդամներուն
սրտին շատ մօտ է, եւ թէ իրենք ալ շատ փափաքող են
այդ պահանջը գործադրուած տեսնել, միայն կը փափա-
քին որ այս կարեւոր խնդրի մասին կանոնաւոր բանակ-
ցութիւնները սկսուին մեր, Հնչականներու, կազմակեր-
պութեան խնդրի աւարտումէն եւ Հնչական կուսակցու-
թեան մէջ տեղի ունեցած փոփոխութիւններու պաշտօնա-
պէս յայտարարուելէն վերջը:

Հնչական կուսակցութեան ընդհանուր ժողովը իր ինչ
նստին մէջ միութեան կամ համերաշխութեան խնդիրը
լուրջ ուղղորդութեան առարկայ ընելով նորընտիր կեղծո-
նական վարչութեան պաշտօն տուաւ եւ ջերմապէս յանձ-
նարարեց ժողովրդային գաղա ընդհանուր պահանջներու
տեսակէտով ամէն ջանք ի գործ գնել բազմացուած միու-
թիւնը կամ գլխի համերաշխութիւնը իրականացնելու:

Կուսակցութիւնն արդէն իր վերականգնութեան գործն
ի զրուս հանած եւ կեղծոնական վարչութիւնն իր պաշտօ-
նը արդէն ձեռք առած ըլլալով, այսօր նախնական պար-
տականութիւն կ'զգանք ներկայ պաշտօնակիրն ուղղել հայ
Յեղափոխական Գաշնակցութեան ձեռնհաս մարմիններուն
վերականգնութեան համար բանակցութիւնը, եւ լիայոյս ենք որ
Գաշնակցութիւնը ալ նոյն հաշտարար օգիտով եւ հայ յե-
ղափոխական գործի ընդհանուր եւ բարձրագոյն շահերու
նոյն վսեմ նկատուածութեան ներշնչուած՝ ուրախութեամբ
պիտի ընդունի բոլոր կազմակերպութեան մը անկեղծ կեր-
պով լրիւս եղբայրական այս հրաւերը:

Կը փափաքէնք դիտաւ թէ ինչ էն հայ Յեղափոխա-
կան գաշնակցութեան հայեացքները եւ արամադրութիւն-
ները այս կենսական խնդրին վերաբերութեամբ եւ ինչ

պայմաններով և ինչ հղանակներով կը յուսար լծ կարելի
կը լինի ի պրոյէկտին հայ յեղափոխական ուժերու միտ-
թեան կամ սերտ համերաշխութեան գործը, որուն ընդ-
հանուր հայտնութիւնը սրտատրոփ կ'ապասէ եւ որու մասին
արդէն երկուստեք բաղձանքներ արտայայտուած են:

Ընդունեցէք, յարգելի հայրենակիցներ, մեր սիրալիր
բարեկները:

Ի զիմաց Հնչակեան Կուս. Կեդր. Վարչ.
(Ստորագրութիւններ)

Յ. Գ. Կը խնդրուի «Գրօշակ»-ի խմբագրութիւնէն մեր
այս հրաւերի մասին տեղեկութիւն տալ հայ յեղափոխա-
կան Դաշնակցութեան ձեռնհաս մարմիններուն:

(Նշանք)

* *

Այս հրաւերագիրը խրկուած միջոցին կեդրոնական
վարչութիւնը միանգամայն հրահանգ կուտար կուտակցու-
թեան բոլոր Մասնաճիւղներուն չհետեւիլ նախորդ կեդրո-
նին ուղղութեանը որ էր Հնչակեաններն ու Դաշնակցա-
կանները միշտ իրարու դէմ զրգոտուած պահել: Կեդրոնա-
կան վարչութիւնը բացարձակօրէն կը յայտարարէր թէ
Հնչակեանները պէտք է եղբայրաբար վարուին Դաշնակ-
ցականներուն հետ, եւ եթէ մինչեւ իսկ անոնցմէ զրգոտմ
երեւան գայ, դարձեալ համբերող ու ներող ըլլան, ջանան
սիրաշահիլ զանոնք որպէս զի միութեան, համերաշխ
գործակցութեան կուտար պատրաստուի յեղափոխական
երկու մարմիններուն համար:

Բայց այս առան Կեդրոնական վարչութեան վերջիշ-
եալ նամակին պատասխանը չէր ի դար լինել: Բնա-
կան էր որ սպասելէ դատ ուրիշ բան չէր կրնար ընել վար-
չութիւնը: Մասնաճիւղերէն սակայն միութեան մասին
հարցումներ կը տեղային. անոնց յայտարարուեցաւ թէ
նոյեմբեր 28 թուակիր նամակին պատասխանը երբ ստա-
ցուի այն առան միայն կարելի է որոշումի մը յանդիլ:

Եւ ահա Ամերիկայէն հաղորդուեցաւ Կեդրոնին թէ
Դաշնակցական ներկայացուցիչը կրնէ թէ «Գրօշակ»-ի
խմբագրութիւնը այլպիսի նամակ մը չէ բնագումար: Այս
տեղեկութիւնը անհիմն երեւցաւ. Հնչակեան կեդրոնին
նամակը ապա հոգիս պահել էր, հետեւեալը եւ շօշա-
փելի ապացոյց անխտանց հասցէին ժամանած ըլլալուն:
Միւս կողմէն «Մարտ»-ի մէջ միութեան բանակցութիւն-
ներու մասին տեղեկութիւն արուելով հրատարակուեցաւ
թէ Հնչակեան կեդրոն «Գրօշակ»-ի խմբագրութեան ուղ-
ղուած հրաւերագրին պատասխանին կ'ապաստի. արդ եթէ
«Գրօշակ»-ի խմբագրութիւնը ստացած չլլար Հնչակեան
կեդրոնին նամակը պէտք էր որ անմիջապէս կամ Լոսան
զեր, կամ «Գրօշակ»-ի մէջ յայտարարէր թէ յիշատա-
կուած նամակը չէր ստացուած: Այսպիսի յայտարարու-
թիւն մը սակայն կարելի չէր ընել, վասն զի «Գրօշակ»-ի
ստացագիրը երեւան կը բերուէր: Որքան խնդրը մնաց
այս առկառն վիճակին մէջ:

* *

Պ. Յարութիւն ճանկիւն 4.8.7 ի վարնոն Բարիկ
հասած ըլլալով Հնչ. կեդրոնին փախաղ յայտնեց ժընձ
երթալ բանակցելու համար միութեան խնդրին համար.
պատասխան ստացաւ թէ քանի որ Լոսանոն դարձ փախաղ
ունի լաւագոյն է որ հոս գայ եւ այս մասին պէտք եղածը
այս անգ խօսուի: Պ. ճանկիւն ապրիլի սկիզբները Լոս-
անոն եկաւ. միեւնոյն օրը Կեդրոնական վարչութեան այ-
ցեղեց հայ օրիորդ մը որ Պալիարիայէ եկած էր: Օրիորդը
միութեան խնդրը յարցոյց. իրեն ալ հաղորդուեցաւ թէ
Կեդրոնին նամակին պատասխանը ստանալով միայն կա-
րելի է ձեռնարկել բանակցութիւններու: Օրիորդը պա-
տասխանեց թէ «մտէն ունեցած տեղեկութիւններուն
նայելով — ինք կը պատկանէր Դաշնակցութեան — փա-
փաղ կայ «Գրօշակ»-ի խմբագրութեան մէջ յարաբերու-
թեան մասին Հնչակեան կեդրոնին հետ. սակայն անշուրտ
մը այդ նամակին հասած չլլալով սխալ լուրը հրատարակ
նետուած ըլլալով, հիմա չեն գիտեր ինչպէս մէջէն ելլել.
Հնչակեան կեդրոնական վարչութիւնը թող զոհողութիւն
չը ընէ յեղափոխական գործին սիրոյն համար, եւ զերա-
ցին «Գրօշակ»-ի խմբագրութեան յարաբերութեան մասն-
ւոր միջոցը: «Այս անգամ ձեր գրելիք նամակին պատաս-
խանը անպատճառ պիտի ստանար» աւելցուց:

(Շարունակելի)

Ե Ր Ի Տ Ա Ս Ա Ր Դ — Թ Ո Ւ Ր Ք Ի Ա

Տարիներ ի վեր իւր ազատական ազմուկովը Եւրո-
պան ու իտալական աշխարհը զգրկեցնող Երեւանաբնակ
Թիւրքիա կուտակցութիւնը ալ բոլորովին մեռած ու թաղ-
ուած կրնայ համարուիլ: Այդ կուտակցութեան վարիչները
մեծամասնութեամբ Բարիկ հաւաքուած էին, այս ամսո
հոն քնաց Սուլթանին պալատական ոստիկաններէն փա-
շա մը ու ամենքն ալ, բիշ բացառութեամբ, առջեւ ձգ-
ւով Պալիս փոխպրեզ. Պարտաշը հանդիսացաւ Միջանկ
խմբագիր-հրատարակիչ տաղտանցի Մուրատ Պէլը:
«Հիմի» է այս վերագրածը ո' եւ է փոփոխութիւն չի կրնար
մացնել Թիւրքիայ կապութեան մէջ: Երեւանաբնակ Թիւր-
քիան Սուլթան համարի քան տարուան բանաստեղծական
իշխանութեան ժամանակամիջոցին ո'չ անոր, ո'չ ալ անոր
գործիք նախաբաններուն քննադատի մը ծայրովը պաշտ-
հատարձակութիւնը ունեցաւ. իր զոյգութեան նշանները
խօսքն ու թուղթը միայն եղան:

Եւ ինչ ալ կրնային ընել: Բարոյական զուրկ ժող-
ովին մը մէջ յեղափոխութիւն ստեղծելով անոր վիճակը
բարեբեկ անկարելի է: Թիւրքիայ մահմադականները ա-
մենքն ալ իրարու հետ կապածու են. զիման թէ երբ
չորս իսլամ մէկտեղ դան դադանի խորհրդակցութեան մը
համար, անոնցմէ զմէկ երկուքը մասնինչի գեր կը ստանձ-
նեն, առանց մինչեւ իսկ կառավարութեան կողմէ պաշ-
տոն ունենալու: Կերթան ինքնաբերաբար ամէն բան կը
յայտեն, աւելագրութիւններով մէկտեղ, եւ կը շահին ու
կը փառաւորուին: Փառք, զրամ, ահա կեանքի գերազոյց
ըմբռնումը Թիւրքիայ մահմադականին համար, ուստի եւ
ներքի չէ երկրին մէջ գործնական յեղափոխութիւն մտա-
բերել:

Բարոյականին հետ մէկտեղ Թիւրքիայ իսլամներուն
կը պակսի այն միւս մեծ ուժն ալ որ ամէն զոհողութիւն
բազմը ու սիրելի կ'ընծայէ անհամարներու եւ ժողովուրդնե-
րու ազդեցութեան կապը կը պակսի իրենց ու միեւնոյն
հայրենիքին գտակները չեն համարուիլ: Թիւրքիայ իս-
լամներուն միասնութիւնը լոկ կրօնական գաղափարութիւն
մըն է: Կրօնէի յոյն իսլամը եւ Սիւրիայ արաբ իսլամը,
Հայաստանի իսլամը ու Եթովպիայի իսլամը կրօնը գործ
միութեան ո' եւ է զիմ չունին մէջերնին. ո'չ լեզու, ո'չ
ցեղային տրին, ո'չ պատմութիւն: Ամէն ցեղ ընդհուած է
Թիւրքիա ու անոր բնածին թշնամին է. Թիւրքիա հետ մի-
այն միեւնոյնութեամբ ու շահախնդրութեամբ կը միարա-
նին բրիտանոնէն դէմ, իսկ իրենք իրենց մէջ իրարու
թշնամի են: Եւրոպայի մէջ ալ կաթոլիկ զիմանացին,
ֆրանսացին, իրլանդացին, անգլիացին կը գտանին մի-
եւնոյն Պապը որուն անձին դէմ թշնամանքը, եւ կաթոլ-
իկութեան դէմ նախապիւրը ամենքն ալ միեւնոյն ցա-
տումով կը բարձրէ, սակայն իրր ազդեցութիւններ իրարու
մահացու թշնամիներ են. ինչ պիտի ըլլար եթէ այս ցե-
ղերն մէկը իր արքայական գերազանցութիւնը տիրապետը
միաներուն վրայ: Ազգութեան ու հասարակաց հայրենիքի
խաղաղ զրկումը իսլամները ոչ հազկան ուժ սնին, ո'չ
զապախարային յափշտակութիւն, ո'չ խանդ ու կռանդ
ստեղծելու համար յեղափոխութիւն մը որուն յաջողու-
թիւնը թիւրք ցեղին զօրացումը եւ անոր սուլթանական
ընտանիքին ամբաշնչումը պիտի ապահովէ, իրենց սար-
կութեան յարապակեցութեամբ:

* *

Երեւանաբնակ Թիւրքիայ բրիտանականներուն աւելի թըշ-
նամի են քան թէ Հին Թիւրքերը. ձեռնին փաշա մը ը-
սած էր թէ «այդ Երեւանաբնակ Թիւրքերը մեղի փնտել
պիտի տան բրիտանականներուն»: Տեսնեք Երեւանաբնակ
Թիւրքերուն պաշտօնավարութիւնը: Միջնադար փաշա որ
Երեւանաբնակ Թիւրքիայ Մարգարէն է, իր փաղանցուկ իշ-
խանութեան միջոցին կարելի եղածին չափ արդարացեաց
մեր փաշային գաշակութիւնը: Միջնադար փաշա ինքն էր
որ բրիտանականները նախ օրինապէս տիրապէսէր Բաղա-
բակաւութիւնը ստեղծեց, եկեղեցական տաճանաշար-
համակարգ տնտեսաշարք շնչումին ձեռնարկելով: Պատ-
րիարքարանները ինքնաբերուած էին արտաքին գործերու
պաշտօնատան իրաւասութեան. ինչպիսիք կը լուծուէին
արտաքին բազմաբանութեան նկատմամբ համեմատ,
ու Պատրիարքները կը վայելէին աւելի մեծարկի գերը մը
մը: Միջնադար փաշա փոխեց այս դրութիւնը, ու պատրի-
արքարանները դրաւ դատական եւ կրօնական պաշտօնա-
տան իրաւասութեան տակ, որով բրիտանականներուն վի-

ճակեցաւ պարզ աղանդաւորի մը կացութիւնը, ու խնդր-
ներն ալ սկսան բնուիլ Երկրի, իտալական հայեացք-
ներու համեմատ: Օսմանեան յաշմանագրութիւնը բրի-
տանականները պարզապէս Օսմանցիներ ընելու միջոցն էր:
«Ազատական» Միջնադար փաշա իր ձեռքովը կ'սկսէ «Ա-
րաբա»-ի, «Հայրենիք»-ի, «Միջնադար»-ի խմբագրութիւնը
որոնք Տրապիզոնէն հարաւահայրութեան տեղեկագիրներ
հրատարակած էին:

Մուրատ պէյ ալ իրր հրապարակագիր միշտ բրի-
տանականներուն հաշմախը եղաւ. Եւրոպայի մէջ մասնաւո-
րապէս հայերուն դէմ կուտեցաւ. ինքն է հեղինակը Ռուս-
նուր հրատարակուած տեղաբախի մը որ հայերուն ջարդը
կը բարդէ:

Գոհ մնանք Երեւանաբնակ-Թիւրքիայ մահմ. վասն զի
մէջանգէն կը վերնայ մին այն իտալական յոյսերէն
ալ որով Թիւրքիայ վիճակին հիմնական փոփոխում մը
երազել կը արուի:

ՀՐԱՏԱՐԱՆԻ ԹԻՒՆ
ՀԵՃԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

— 0 —

ՀԱՆԳԵՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Պիտի հրատարակուի Լոսան, 13 օրը անգամ մը
Սիսեալ յառաջիկայ 1898 յունուար 1 էն

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՐՈՒԹԻՒՆ

Եւրոպայի	Համար	տարին	Ֆրանք	10
"	"	վեցամիսը	"	3
Ամերիկայի	"	տարին	տուր	2
"	"	վեցամիսը	"	1

Բաժանորդագրութեան կարելի է կամ ուղղակի խմբ-
ագրութեան զրկել, կամ խաբարանչիւր բազմի Հնչակեան
Մասնաճիւղին յանդիլ:

ՆՈՒՐ ՄԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ

Կուտակցութեան Կեդրոնական գործարանը շնորհա-
կարութեամբ ստացած է հետեւեալ նուիրատուութիւնները.
ԱՄԵՐԻԿԱ. — Տիւրքիայ նահանգային վարչութեան
միջոցով մարտ 21-ին զրկուած 100 տուր, հանդանա-
կուած հետեւեալ կերպով — Լորէն Բաղարի Հնչ. մաս-
նաճիւղէն 50 տուր, Մարտին Մասնաճիւղէն 25 տուր,
Չըլսի Մասնաճիւղէն 25 տուր:

Ռուսը Բաղարի Հնչ. Մասնաճիւղէն 50 տուր:
Փրօլիմանի Հնչ. Մասնաճիւղէն 100 տուր:
Հելլընի Մասնաճիւղէն 62 տուր:
Ալլիմի Մասնաճիւղէն 70 տուր:
Նիշի Աթուշ-էն 2 տուր: Դարձեալ նահանգային
վարչութեան ձեռքով 100 տուր նահանգային
վարչութեան Սին յանձնուած գրամը տեղս զան-
ձուած 57 Անդ. իրա 17 շիլին եւ 11 բնի. Սին
ճանապարհամասն արուած 70 տուր:

ՊՈՒԼԿԱՐԻԱ. — վասնայի Հնչ. մասնաճիւղի օժան-
գակ խմբին 20 ֆրանք:

Ռուսներ Մասնաճիւղէն 60 ֆրանք եւ 1 տուր
Ռուսներ Մասնաճիւղը իր անուանին մէջ ստացած է Ար-
շակի Կամարական խմբին 64 լէվա, Բարսեղ Չաբար-
եան խմբին 56 լէվա, Դարձաբաց Օժանդակ միութե-
ան 13 լէվա, վաճառար 20 լէվա, Բարկէն 12 լէվա,
Ա. Թ. 10, 30 լէվա, Ամասունի 10, 15 լէվա, Արա-
համ Մ. Ա. եւ Շաբէի խմբին 3 ալան լէվա, Ռսկան եւ
Պարսը 3 ալան լէվա. Հրահատ եւ Պ. Ի. 2 ալան լէվա,
Երուանդ, Օգոն, Ա. Մ., Ս. Թ., Պըլլին 1 ալան լէվա,
Մ. Պ. 1 տուր: (Շարունակելի)

Չուիցեղաւ — Պէն Բաղարի Հայ պանդուխտներէն
Շահէն 3. ֆրանք, Ասարի 1 ֆր. Միւսի 1 ֆր. Յով. 1 ֆ.
Անդիւս. Լոսան Բաղարի Մ. Ն. էն 2 շիլին:
Երազաւ Աղլընայի Մ. Ն. էն 6 Անդ. սակի,
Յրանաւ-Բարկի Հայր Կարօյն 20 ֆրանք:

ՏՊԱՐԱՆ ՀԵՃ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ